

Подходи към теоретичното обяснение на държавата

Лъчезар Дачев

Докладът е посветен на методологията на правната наука. Посочени са подходите при изучаване на държавата. Целта е да се изведе един нов подход – организационен към изучаване на държавата, което налага разграничаването му от досега използваните научни подходи.

1. Държавата е социално явление, държавата е социален факт. Тя се появява на определен етап от развитието на човешката цивилизация, появява се обективно като закономерност.

С появата на държавата като ново социално явление се слага началото на опитите за нейното теоретично обяснение. Държавообразувателният процес в световен план протича на няколко вълни, първата от които се появява в древността като исторически период. Ето защо и най-ранните теоретични обяснения на държавата са формирани тогава.

През Древността обясненията на държавата са поставени в полето на формиращата се социална философия. Количествената ограниченост и съдържателната непълнота на обществените явления и процеси се отразяват и върху фрагментарния характер на тяхното обяснение, включително и на държавата.

Първото известно теоретично обяснение на държавата е концепцията на древнокитайския философ Конфуций (VI в. пр. Хр.). Тя е построена върху патерналисткия подход. Конфуций пренася модела на семейството, респ. ролята на бащата в него върху държавата, съответно и върху владетеля. За него държавата е едно голямо семейство подвластно на владетеля като негов „баща“. Същностният белег на държавата в тази концепция е общността от индивиди, обединени и подчинени на една неоспорима, божествено оправдана (владетелят е син на небето) еднолична власт.

Малко по-късно (IV в. пр. Хр.) Аристотел излага своята патриархална концепция за държавата. Той също тръгва от семейството, но разграничава естествените потребности, които се задоволяват от него, общите потребности, които са причина за обединяване на индивидуалните семейства в община и след това в държава. Така държавата е общност от семейства. Наред с човешката общност и необходимата власт за управление на общите дела, Аристотел включва като същностен признак на държавата и правото, законовото право. Извеждането на връзката между държавата и правото е повлияно от древногръцката традиция в социалната философия, очертана от Сократ и после от Платон.

В древен Рим поради развитието на стоково-паричните отношения акцента при теоретичното обяснение на държавата се поставя върху социалната общност и правото (преди всичко върху частното право). Така според дефиницията на Цицерон „държавата е общност от хора, които имат общи интереси и съгласие по въпросите на правото“. В периода на Републиката участието в осъществяването на властта се приема като естествено достойние на римските граждани, включително и в законодателството.

През християнското средновековие в Европа теоретично обяснение на държавата се търси в отношението духовна власт (Църквата) - светска власт /Владетелят/. Теологичните /Св. Т. Аквиински/ и светските (Данте, Фридрих II, Марсили) учения са насочени към търсене на титуляра на общата социална власт и цялостни концепции за държавата не се формират.

Въпросът за теоретичното обяснение на държавата се поставя отново от представителите на естествено-правната школа.

В контекста на идеята на обществения договор и защитата на естествените права те „конструират“ държавата като един изкуствено (не естествено) създаден субект. Той разполага с власт, предоставена му чрез договор. Резонът на тази върховна власт е да гарантира чрез законите естествените права, естествената свобода на индивида. Така държавата се обяснява като властващ гарант за ползването на естествено присъщата свобода „облечена“ в закон.

2. Последващото развитие на естествено-правните идеи води до формиране на теоретичното държавознание като нова обществена наука. В резултат на това държавата като социално явление се извежда от рамките на социалната философия и се обособява в самостоятелен предмет на теоретичното държавознание. Този процес протича в първата половина на XIX век.

Същевременно теоретичните разработки на Сен-Симон и О. Конт поставят началото на друга нова обществена наука - социологията. Научните изследвания се насочват и към политическия анализ на държавата, чието начало е вече поставено от Макиавели. Политологическият подход към държавата се прилага през XIX столетие, въпреки че политологията като самостоятелна наука се утвърждава през XX век.

През втората половина на XIX век в Европа се формира и „Общата теория на правото“, чиито представители насочват внимание към юридическите измерения на държавата.

Посочените три нови обществени науки оказват съответно влияние върху формиращото се държавоведение - наслагват се различни подходи и съответно се дават различни обяснения на държавата.

Сам по себе си фактът, че се прилагат различни подходи следва да се оцени положително, защото това позволява да се разкриват различни страни, проявления и закономерности, присъщи на явлението държава. Неприемливо е обаче становището да се наложи едностранчиво - социологическо, политологично и юридическо общо понятие за държавата.

3. Социологията се формира като обща социална наука, която изучава обществото, като органична цялостност. Тъй като държавата е обществено явление, тя също се включва в предмета на социологията.

Обществото е съвкупност от взаимодействия между хората, в и чрез които се осъществява човешката дейност.¹ Органично и безусловно вплетен в обществените взаимодействия човекът осъществява своята дейност сам, но в огромната си част в и чрез социални институции.² От това обстоятелство се прави социологическият извод, че държавата е социална институция. Социалните институции са диференцирани съобразно вида на човешката дейност, от което следва извода, че държавата е управленска институция - само.³

Институционалният подход е присъщ и възприет в социологията. Неговото теоретично начало е положено във философската теза на Хегел за съотношението между гражданското общество и държавата като две различни социални субстанции. Оттам то преминава в марксизма. Според известната дефиниция на Маркс: „държавата е политическата организация на икономически господстващата класа“, организация (институция) за управление. Ленин я вижда като „машина за потискане“ и т.н. Бедата е, че този институционален подход е широко възприет у нас и държавата продължава да се интерпретира теоретично в същия план.

Институционален е подходът към държавата и на видния немски социолог Макс Вебер. Известна и често цитирана в съвременните изследвания е неговата дефиниция за държава-та като „организация за легитимно насилие“. Когато дефинира държавата като организация М. Вебер я отъждествява с определени държавни институции. Именно съответни държавни институции, а не държавата като цяло осъществяват легитимно насилие.

Насилието е упражняване насила срещу волята /свободата/ на индивида. Легитимно е насилието 1/ основано на правото и 2/ насочено срещу действие срещу правото, срещу правото. Очевидно е, че легитимно насилие се осъществява само от определени държавни институции /държавни органи/, напр. органите на МВР, но също така е очевидно, че полицията не е държавата, както и че държавата не е /само/ полицията. В действителност М. Вебер акцентира върху една функция на държавата, която очертава като водеща в съвременната държава, но това е отделен въпрос.

Общата слабост на институционалния подход е в това, че отъждествява държавата с апарата на държавното управление. Понятието „организация“ в социологически план се използва в смисъл на управляваща институция. Съвременната организационна теория в понятието друг, нов смисъл: институцията диференцира хора и дейности - организацията обединява хора и дейности.

4. Политологичният подход към държавата я представя като сфера на политическото: политически субекти, политически отношения, политически действия, които в последна сметка са насочени и свързани с държавната власт. Това са действия насочени към овладяване, използване и задържане на държавната власт от определен политически субект.

¹ Вж. Ст. Михайлов. Социологическа система, С, 2010, с. 65.

² Вж. пак там. с. 70. В тази връзка, както сочи Ст. Михайлов, според Т. Парсънз Институционализацията е фундаментален интегративен механизъм на социалните системи“.

³Вж. Пак там. с. 70, 71.

Държавата се свежда до държавната власт, която има политически характер - възможност да се обслужват частни - лични, групови и прочие интереси.

Политическото присъства в обществения живот, но държавата не се свежда само до политическата сфера. Държавната власт, първо, не изчерпва държавата, тя е само един неин компонент. И второ, държавната власт е политическа (в посочения смисъл), но преди това е публична, общообществена власт.

5. Връзката между държавата и правото е интерпретирана по различен начин от теоретичите на правото от XIX век насам, като съотношение и оттам, като въпрос за предмета на държавознанието.

Германските автори от XIX век изследват държавата или в социален план /Общо учение за държавата/, или в юридически план /общодържавно право/.

Опит да съчетаят двата подхода прави Г. Йелинек в своя труд „Общо учение за държавата“. Там той излага своята дуалистична концепция за държавата. Според него, държавата не може да бъде разбрана и обяснена нито само от гледище на социалните науки, нито само от гледище на правото. Изходната позиция на Йелинек е, че всички причини за правното стоят извън правото. Ето защо, за да се обясни държавата във връзка с правото първо трябва да се разкрие нейната социална същност.

Така той изследва държавата като фактически съществуваща социална общност. В социален план държавата включва население /народ/, територия и власт. В юридически план тези елементи получават правна уредба: населението, като поданици /граждани/ с права и задължения; територията, като граница на държавната власт; юрисдикцията – чрез държавните органи, които я осъществяват. Тезата на автора е, че юридическото се наслажда, дава правна форма на социалното.

В последните 20 години учението на Йелинек в „съкратен вариант“ намери много привърженици в България. Държавата според тях се дефинира като народ, територия и власт: правото - липсва. Като правило, след това държавата отново се свежда до управленския апарат - управленска институция, която се разглежда в юридически план.

Това смесване на подходите, релативира теоретичните конструкции.

При цялото ни уважение към големия немски юрист и държавовед, следва да посочим, че социологическата страна в концепцията на Йелинек и неговите съвременни последователи е неправилна. Според нас неговата грешка е, че смесва социалното съдържание на държавата с нейната същност. Така, населението и територията са елементи, страни от съдържанието на държавата, а не са признаци на нейната същност. Аналогично и апаратът на държавното управление като съставна институция е страна, елемент от съдържанието на държавата, а не от нейната същност. Държавата се проявява в различни нива, обективира се чрез различните страни на своето съдържание. Същността изразява спецификата, присъща на явлениято държава, неговата качествена обособеност, която е неизменна. Съдържанието включва социални елементи, които следват историческите промени - развитието на обществото, същността не се променя.

В първата половина на XX век, австрийския учен Х. Келзен излага своето учение за „чистия правен монизъм“, което доразвива до края на живота си/1971 г./.

По същество, концепцията на Келзен, елиминира социалния аспект на държавата и се ограничава само до юридическия⁴. Келзен отрича необходимостта от обяснение на държавата като социален факт и се опитва да даде чисто юридическо понятие за държавата, което според него е достатъчно за юриста. И понеже за него правото е само норми /правни норми/, то държавата е нормативен ред /правов ред/. Тезата на Келзен е, че само чрез правни норми социалните явления стават правно мислими.

Проблемът не е в това дали трябва да направим държавата правно мислима, а в това дали нормативното познание е достатъчно за юриста. Правото е само юридическа форма на обществени отношения. Да ограничим познанието до формата и да изключим съдържанието е подход несъвместим както с теорията, така и с практиката.

Връзката между държавата и правото е безспорна, двете явления съществуват в единство, но правото не поглъща държавата. Държавата може да бъде изследвана като правов ред, както и като властови ред, но това е само страна, аспект на държавата, който показва правото като неин компонент, а не нейната същност като цяло.

⁴ H. Nawidski, Allgemeine Staatslehre. Ersten Jeil. Grundlegung, Köln, 1945, s. 5.

Освен това държавата като правен ред е предмет на държавното право, а не на държавознанието въобще и затова не може да го замени.

Накрая, според Х. Келзен, държавата е „персонифициран правен ред“ и в това си качество е правен субект. Концептуално, това води до включване на теоретичното държавознание в предмета на Общата теория на правото, което е неправилно. От друга страна, идеята за правовия ред, като правен субект, е абсолютно неприемлива.

До средата на XX век, българската правна наука, изучава държавата в социален план и в юридически план. В следващите десетилетия моделът е нарушен и е време да бъде възстановен.

За контакти:

проф. д-р Лъчезар Иванов Дачев, катедра «Публичноправни науки» в РУ «А. Кънчев»